

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนป่าเกะฮู บ้านแม่แฮน้อย อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน (2) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน และ (3) ศึกษาวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรของชุมชน โดยประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีวิจัย

ผลการวิจัย พบว่า ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชาวบ้านแม่แฮน้อยแฝงอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนแต่ละกลุ่มในชุมชนซึ่งจะมีภูมิปัญญาที่แตกต่างกัน เช่น ผู้อาวุโสและพ่อบ้านจะมีภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรประเภทยาบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย หรือยาถอนเห็ด ทั้งนี้เพราะในวิถีชีวิตประจำวันต้องทำงานที่อาศัยเรี่ยวแรง เช่น ทำสวน ทำนา ทำไร่ หรือไปหาปัจจัยสี่ต่างๆ ในป่า ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การหาไม้ในป่ามาสร้างบ้าน ลำตัวบางชนิดมาใช้เป็นอาหารในครอบครัว เป็นต้น การเดินทางไกลและทำงานที่หนักเหล่านี้จึงทำให้ผู้อาวุโสและพ่อบ้านต้องเรียนรู้การใช้สมุนไพรประเภทดังกล่าว กลายเป็นการสืบต่อภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรเหล่านั้นมาถึงปัจจุบัน ส่วนแม่บ้านจะมีภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรรักษาอาการลมพิษเดือน โรคนิว ปวดท้อง ภาวะอาหาร และโรคทั่วไปในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะโรคที่เป็นกับเด็กเล็ก เช่น ท้องร่วง หวัด ไข้ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะแม่บ้านจะเป็นผู้อยู่กับบ้านดูแลครอบครัว ดูแลลูก ชีวิตประจำวันของแม่บ้านต้องหุงหาอาหารเลี้ยงคนในครอบครัว หาอาหารมาให้สัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ ห่านมาใช้ทอดผ้าไว้ใส่ และดูแลทำความสะอาดบ้านเรือน ทำให้แม่บ้านรู้จักพืชพรรณต่างๆ ที่มีอยู่ตามสวน นา ไร่ และป่าใกล้หมู่บ้านมากกว่าพ่อบ้าน ยิ่งถ้ามีลูกเล็กยิ่งต้องดูแลเอาใจใส่มาก หากเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องหาสมุนไพรมาใช้รักษาอาการให้ลูก

ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับว่าในชีวิตประจำวันของแต่ละคนเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยโรคอะไรก็จะศึกษาวิธีการใช้สมุนไพรตามความต้องการที่จะนำมาใช้ในการรักษาโรคนั้นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะสอบถามจากผู้อาวุโสในครอบครัว เช่นเดียวกับเยาวชนรุ่นเล็กในหมู่บ้านที่ติดตามพ่อแม่ไปทำงานก็จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่แตกต่างกัน ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรของชุมชนจึงถูกสืบต่อมาจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในแต่ละวัน คนแต่ละกลุ่ม แต่ละคนจึงมีภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ที่ได้รับจากการถ่ายทอด ซึ่งมีทั้งการใช้

ประโยชน์จากพืชสมุนไพร สัตว์สมุนไพร รวมถึงการนำเอาสารธรรมชาติชนิดอื่นๆ เข้ามาใช้ในการรักษาโรค โดยเป็นการใช้ควบคู่กับคาถาอาคม และพิธีกรรมต่างๆ

สมุนไพรที่นำมาใช้ในการรักษาโรคต่างๆ มีอยู่ทั่วไปตามสวน นา ไร่ ป่า รวมถึงหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันความรู้ในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรต่างๆ เริ่มสูญหายไป มีเพียงผู้อาวุโสในชุมชนที่ยังใช้กันอยู่ ส่วนคนรุ่นหลังในชุมชนขาดการสืบทอดการใช้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีพของคนในชุมชนอันเนื่องมาจากการพัฒนากระแสหลักที่หลั่งไหลเข้ามาในชุมชนเรื่อยๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านการทำการเกษตรจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์ทำให้มีการแข่งขันกันทำมาหากิน ปลูกผักและไม้ผลที่ใช้สารเคมีมากขึ้น ให้ความสำคัญเรื่องเศรษฐกิจมากกว่าการดูแลสุขภาพ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยหันไปพึ่งพยาแผนปัจจุบัน ใช้บริการการรักษาที่สถานีนานามัย หรือ โรงพยาบาลเพื่อความสะดวก ทำให้การรักษาโดยหมอพื้นบ้านและการใช้สมุนไพรถูกละเลย ไม้ให้คุณค่า ภูมิปัญญาดังกล่าวจึงสูญหายไป

ปัญหาดังกล่าวถือเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสืบทอดภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ในชุมชน กระทั่งเกิดกรณีที่ผู้อาวุโสในชุมชนท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้มีภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมากเสียชีวิตไปจากชุมชน คนกลุ่มหนึ่งในชุมชนจึงได้หันกลับมาตระหนักและรวมตัวกันขึ้นเพื่อหาแนวทางฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพรที่ใกล้จะสูญหายไปจากชุมชน โดยเป็นการเรียนรู้จากการทำกิจกรรมเรื่องสมุนไพรร่วมกันภายในชุมชน ทำให้ค้นพบวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชุมชน กล่าวคือ เริ่มจากการแสวงหาแนวร่วมหรือผู้สนใจฟื้นฟูสมุนไพรพื้นบ้าน กระทั่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มสมุนไพรชุมชน มีการสร้างความเข้าใจร่วมกันในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อวางแผนกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรให้สอดคล้องกับกลุ่มคนที่แตกต่างกันในชุมชนได้อย่างเหมาะสม เช่น กิจกรรมเดินป่าศึกษาสมุนไพร โดยเยาวชนและพ่อบ้าน กิจกรรมศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านสำหรับแม่บ้าน และเด็กที่ไปเดินป่าไม่ไหว การร่วมกันทำแปลงตัวอย่างทั้งชุมชน และการวาดภาพสมุนไพรหรือรดน้ำแปลงโดยเด็ก เป็นต้น และนอกจากจะทำกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชนแล้ว ยังมีกระจายผลไปยังหมู่บ้านในละแวกใกล้เคียง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น ถือเป็น การฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร ได้อีกทางหนึ่ง

ทั้งนี้ พบว่า ปัจจัยหรือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ค้นพบวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของบ้านแม่แฮน้อยดังกล่าว มาจากการนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเข้ามาใช้ เป็นเครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้ เพราะกระบวนการดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการค้นหาปัญหาและสาเหตุร่วมกัน คิดหาวิธีการและแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ตลอดจนร่วมกันวางแผน และตัดสินใจทำกิจกรรมร่วมกัน กล่าวโดยสรุปคือ เป็นการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมตัดสินใจต่อการกระทำของกลุ่มคนที่มีผลได้ผลเสีย หรือมองเห็นปัญหาร่วมกัน ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกร่วมใน

การเป็นเจ้าของปัญหา และส่งผลให้คิดหาวิธีการแก้ไขปัญหา จนสรุปออกมาเป็นวิธีการดังกล่าว ดังนั้น อาจสรุปได้ว่าการเป็นเจ้าของความคิดทำให้เกิดความรู้ที่ร่วมมือในการปฏิบัติ การแก้ปัญหาค้างๆ จึงบรรลุผล ดังเช่น การมองเห็นปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของคนกลุ่มหนึ่งในชุมชนจึงเกิดการรวมตัวกันเพื่อคิดวิธีแก้ปัญหานั้น ทำให้ค้นพบวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนดังกล่าว

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

(1) การศึกษาภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

จากการวิจัย พบว่า ในการศึกษาภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนป่าละอู หากศึกษาเฉพาะตัวสมุนไพรอาจไม่ได้ความรู้ในการใช้ หรือรายละเอียดภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรของชุมชน เพราะคนในชุมชนไม่ได้แยกส่วนเรื่องสมุนไพรออกจากชีวิต เรื่องสมุนไพรรวมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ดังนั้น นักวิจัยจำเป็นต้องศึกษาภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนควบคู่ไปด้วย ดังที่ วิฑูรย์ (2540) กล่าวว่า สมุนไพรเป็นมากกว่าอาหารและยา หรือสิ่งใช้สอยที่ได้จากธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความรู้เชิงวัฒนธรรมที่ฝังอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ คุณค่า การลงปฏิบัติ คัดเลือก และถ่ายทอด โดยชุมชนและสังคมเป็นเวลานานต่อเนื่องกันมา ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิตกับแผ่นดิน จึงอาจเรียกได้ว่าเป็น “ปัญญาจากแผ่นดิน” หรือ “ภูมิปัญญา” องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร สัตว์ และจุลินทรีย์ จึงมีการสั่งสมและถ่ายทอดมาสู่รุ่นลูกหลานตราบเท่าที่ชุมชนยังคงดำเนินชีวิตตามแบบแผนที่ดีดำเนินมาตั้งแต่ในอดีต

ซึ่งจากการสังเกต พบว่า ภูมิปัญญาดังกล่าวแฝงอยู่ในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนแต่ละกลุ่ม เช่น ผู้อาวุโสชายและพ่อบ้านจะมีภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรประเภทยาบำรุงกำลังและยาถอนเห็ด ซึ่งหาได้จากป่าละอูบ้าน มีบางชนิดที่อยู่ในป่าลึกไกลออกไป หากใครเข้าป่าก็จะเก็บมาแบ่งปันกัน สาเหตุที่ผู้อาวุโสและพ่อบ้านมีความรู้ในการใช้สมุนไพรประเภทดังกล่าว เนื่องจากในวิถีชีวิตประจำวันพ่อบ้านต้องทำงานที่ใช้เรี่ยวแรงมาก ส่วนผู้อาวุโสมีอาการปวดเมื่อยเนื้อตัวเป็นประจำตามวัย ดังนั้น กลุ่มคนดังกล่าวจึงต้องรู้จักตัวยาคที่สามารถบรรเทาอาการปวดเมื่อยได้ ส่วนแม่บ้านมักจะมีภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรรักษาอาการลมคิดเดือน และโรคทั่วไปที่เกิดกับเด็กเล็ก ซึ่งหาได้ทั่วไปในหมู่บ้าน หรือตามสวน นา ไร่ ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิตประจำวันของแม่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นผู้อยู่กับบ้านดูแลลูก หาพืชพรรณที่นำมาใช้เป็นอาหารให้คนในครอบครัวและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ตามลักษณะของวัฒนธรรมป่าละอูที่ผู้หญิงจะเป็นผู้อยู่กับบ้านตลอด ถึงแม้จะแต่งงานแล้วฝ่ายชายก็ต้องย้ายมาบ้านฝ่ายหญิงนั้น ทำให้เพศหญิงในสังคม

ป่าเถื่อนเป็นผู้สืบทอดมรดกทางความรู้และภูมิปัญญา โดยเฉพาะรู้จักพืชพรรณอันหลากหลาย เนื่องจากต้องใช้ประโยชน์อยู่เป็นประจำ

การค้นพบความรู้ดังกล่าว สอดคล้องกับการศึกษาของ ยิงยง ที่อ้างใน เบญจวรรณ (2546: 244) ว่า การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรจึงจำเป็นต้องมีองค์ความรู้ ซึ่งจัดกระจายอยู่ที่ตัวคนไม่เหมือนกับความรู้ตะวันตกที่พัฒนาไปเป็นระบบแล้วจะอยู่ในตำราหรือบันทึกต่างๆ แต่ของไทยยังไม่มีการจัดระบบ ยังคงเป็นภาษาท้องถิ่น เช่น ปริศนาคา ซึ่งคนรุ่นหลังอ่านไม่เข้าใจ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการรวบรวมองค์ความรู้ขึ้นมาเป็นระบบ เพราะถ้าปราศจากซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้าน การนำสมุนไพรมาใช้จะยุ่งยากมากเนื่องจากไม่รู้วิธีการใช้ประโยชน์ เช่นเดียวกับภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรที่บ้านแม่แฮน้อยในปัจจุบัน ซึ่งจัดกระจายอยู่ที่กลุ่มคนต่างๆ ดังกล่าว ดังนั้นจึงต้องเร่งศึกษาและจัดระบบก่อนที่องค์ความรู้ดังกล่าวจะสูญหายไปจากชุมชน

จะเห็นได้ว่าในชุมชนหนึ่งๆ มีผู้ที่มีความรู้เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับงานและอาชีพของตัวเองหลายคน เช่น เกษตรกร หมอยา ผู้นำทางศาสนา พรานป่า ช่างไม้ ชาวสวน แม่บ้าน คนเหล่านี้จะมีองค์ความรู้มากมายที่นักวิชาการส่วนใหญ่ยังคงมองข้าม แต่เราต้องหาหนทางในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพไว้ให้มากที่สุดเช่นเดียวกับความหลากหลายทางพันธุกรรมในภาคเกษตรจะได้รับการอนุรักษ์ไว้ต่อเมื่อมีการใช้ประโยชน์ เพราะคุณค่าของพืชพรรณพื้นบ้านจะอยู่ที่การใช้สอย ครอบครัวยังมีการใช้ประโยชน์ คนก็จะรู้จักคุณค่าของความหลากหลายนั้นและจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้ ทั้งนี้ต้องมีการอนุรักษ์ชุมชนเกษตรพร้อมกันไปด้วย เพราะชุมชนเกษตรจะอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการอนุรักษ์ความหลากหลายทางพันธุกรรม เช่นเดียวกับเพลงพื้นบ้าน หรือภาษาท้องถิ่น (วิฑูรย์, 2540 แปลจาก Pat Roy Mooney, 1992 ในหนังสือ Growing Diversity)

ดังนั้น การระดมการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ดังเช่นการร่วมมือของคนในชุมชนบ้านแม่แฮน้อยเพื่อทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอันถือเป็นทรัพยากรชีวภาพที่ได้มาจากไร่ นา สวน หรือป่าในชุมชนซึ่งกำลังใกล้สูญหายไปจากวิถีการดำเนินชีวิตที่ปรับเปลี่ยนไปของชุมชน

(2) การศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

จากการศึกษาวิจัย พบว่าสาเหตุหลักที่ทำให้คนในชุมชนบ้านแม่แฮน้อยลดการพึ่งพาตัวเองด้านสมุนไพรลงมาจาก การเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานภายนอก หรือการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่หน่วยงานภายนอกนำเข้ามาส่งเสริมในชุมชน ซึ่งทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดเจน คือ การเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ

มาเป็นการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้คนในชุมชนเริ่มใช้เวลาไปกับการทำมาหากินมากขึ้น ความเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันจึงลดลง วิธีการดำรงชีพแบบดั้งเดิมหรือวิถีคิดตามจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเริ่มสูญหาย กระทบกับความสามัคคีในชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิมในเรื่องของการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานเพื่อชุมชน วัฒนธรรมภายนอกถูกใจมเข้ามาในชุมชนมากขึ้นจนตั้งรับไม่ทัน ค่านิยมต่างๆ เช่น ความทันสมัย แฟชั่นนิยม ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมจากภายนอกที่เข้ามาในชุมชน ตลอดจนโอกาสต่างๆ ที่ได้รับจากการส่งเสริมของหน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการได้รับการศึกษาจากโรงเรียน ซึ่งทำให้รู้ภาษาไทยมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้ลดการใช้ภาษา ปาเกอะตูลอง กระทั่งปัจจุบันคนรุ่นหลังในชุมชนไม่มีใครเขียนภาษาปาเกอะตูลองได้เลย การถูกชี้นำทางความคิดจากครูผู้สอน การได้รับข้อมูลข่าวสาร และความรู้จากโลกภายนอกทั้งทางโทรทัศน์ วิทยุ หรือสื่อต่างๆ ที่เข้ามามากขึ้น ทำให้เด็กบางคนหลงไปกับค่านิยมประเพณีใหม่ๆ ที่เข้ามาในชุมชน ห่างเหินจากวัฒนธรรมและวิถีคิดตามประเพณีมากขึ้นทั้งๆ ที่เรียนอยู่ใกล้หมู่บ้านตัวเอง สอดคล้องกับที่ C.F. Keyes อ้างใน ยศ (2539: 58) ว่าระบบการศึกษาแผนใหม่มิได้ตอบสนองต่อชุมชน โรงเรียนกลายเป็นกลไกในการครอบงำทางวัฒนธรรม สร้างความแปลกแยกระหว่างเด็ก รุ่นใหม่กับวัฒนธรรมชุมชน

นอกจากนี้ ความอยากรู้อยากเห็นต่อโลกภายนอกทำให้เยาวชนบางคนเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนต่างถิ่น ผลที่ตามมาคือขาดทักษะในการใช้ชีวิตตามวิถีของตนเมื่อกลับบ้าน ที่น่าเป็นห่วงคือ การนำความเข้าใจผิดๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมในชุมชนตัวเองกลับมาที่หมู่บ้านด้วย เนื่องจากการรับฟังแนวคิดและข้อมูลจากคนภายนอกมากเกินไปโดยขาดการไตร่ตรองพิจารณา เช่น เข้าใจว่าวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมมลาย เข้าใจว่าการทำไร่หมุนเวียนที่บรรพบุรุษกระทำสืบต่อกันมาเป็นการทำลายป่า การแต่งกายตามแฟชั่นนิยมจากภายนอกทำให้ลายผ้าทอของปาเกอะตูลองสูญหาย พิษพรรณที่เคยนำมาย้อมผ้าสีธรรมชาติ หรือประดับตกแต่งลวดลาย เช่น เม็ดเคียวก็สูญหายไปด้วย การขาดความภาคภูมิใจในเผ่าชน และความเข้าใจที่ผิดๆ เหล่านี้ ทำให้ขาดการยอมรับ และไม่ยอมรับเรียนรู้หรือสืบต่อมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน อันจะเป็นผลร้ายแรงตามมาในอนาคตแน่นอน หากเยาวชนรุ่นหลังจากหมู่บ้านไปเรียนรู้โลกภายนอกโดยขาดการทำความเข้าใจชุมชนตัวเองให้ถ่องแท้ ดังที่ GRAIN (1992) กล่าวในหนังสือ Growing Diversity แปลโดยวิฑูรย์ (2540) ว่า ระบบการศึกษาที่ผ่านมามีปัญหามาก ทำให้องค์ความรู้เหล่านี้ถูกมองว่าคือค่าและไม้ทันสมัย ภูมิปัญญาเหล่านี้จึงเสื่อมหายไปพร้อมๆ กันกับพันธุ์พื้นบ้านที่หายากไป

ถึงเหล่านี้แม้จะมองดูไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงโดยตรงต่อการเลิกใช้สมุนไพรของคนในชุมชนแต่หากมองแบบองค์รวมจะเข้าใจว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการผลิตการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนลงเรื่อยๆ วิธีที่เปลี่ยนแปลงทำให้วัฒนธรรมของการเกื้อกูลสูญหาย ต่างคนต่างอยู่ ใช้เวลาไปกับการทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อคนในครอบครัวมากกว่าสังคม ภาวะการเกิดหนี้สินกับการลงทุนเพื่อการเกษตรเชิงพาณิชย์ ซึ่งไม่ใช่วิถีที่คุ้นเคยทำให้ต้องลงทุนไปกับการซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย สารเคมีต่างๆ ในการเพิ่มผลผลิต แต่กลับกลายเป็นการเพิ่มต้นทุน ยิ่งหากประสบกับปัญหาสภาพดิน ฟ้า อากาศ ไม่เอื้ออำนวยกับการผลิต ทั้งๆ ที่ลงทุนไปแล้ว ปัญหาด้านภาวะหนี้สินก็ยิ่งเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ถึงเหล่านี้ล้วนมาจากการพัฒนาแบบแยกส่วน หรือมองข้ามปัญหาอื่นๆ ที่มีความเชื่อมโยงกันทำให้ยิ่งเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นทั้งระบบดังที่ ณิชชา (2546) ได้พบเหตุการณ์ดังกล่าวในพื้นที่หมู่บ้านชาวไทยภูเขาบริเวณนั้นมาแล้วว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปหลายด้านหลังจากมีการพัฒนาต่างๆ หลังไหลเข้ามาในชุมชน และสรุปว่า เมื่อลักษณะการผลิต ความเชื่อ ระดับการศึกษา สุขภาพ และความเป็นอยู่ ทำให้ระบบวิถีชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรชาวเขาในพื้นที่จำนวนมากเกิดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากเดิมที่ทำการเพาะปลูกเพียงฤดูเดียวเปลี่ยนไปทำการเพาะปลูกพืชแบบเลื่อนฤดูและทำการใช้พื้นที่ดินซ้ำมากขึ้น จากอดีตที่เกษตรกรพึ่งพาแรงงานครัวเรือนและการช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติได้เริ่มเข้ามาสู่ระบบการว่าจ้างแรงงานเพื่อการเกษตรมากขึ้น การพึ่งพาป่าด้านความมั่นคงอาหารและยารักษาโรคเริ่มลดลง

เมื่ออำนาจของเงินตราเข้ามามีบทบาทกับคนในชุมชนหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะต้องใช้เป็นค่าศึกษาเล่าเรียนของบุตรยิ่งทำให้ต้องทำมาหากินเพิ่มขึ้น ขาดการดูแลเอาใจใส่ตัวเอง พักผ่อนไม่เพียงพอ เกิดภาวะเครียด ส่งผลต่อสุขภาพกายและใจ ทำให้ต้องหันมาพึ่งพาอาศัยหน่วยงานส่งเสริมสุขภาพในพื้นที่ หรือหมอแผนปัจจุบันมากขึ้น เพื่อลดระยะเวลาในการรักษาโรค ดังเช่นการพึ่งพาการรักษาจากหมอเลาหรือ ซึ่งเป็นแพทย์ทหาร หรือเสนารักษ์ที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่บ้านแม่เสเหนือตั้งแต่สมัยสงครามคอมมิวนิสต์โดยหมอผู้นี้จะมีอุปกรณ์ทางการแพทย์แผนปัจจุบัน ใช้อาแผนปัจจุบัน และสามารถรักษาถึงที่บ้านของผู้ป่วยได้ คนในชุมชนนิยมรักษากับท่านเนื่องจากบอกว่ามียาแรง ทำให้หายจากอาการเจ็บป่วยได้เร็วไม่เสียเวลาทำมาหากิน หากใช้สมุนไพรรักษาอาจใช้เวลานานกว่าจะหาย ซึ่งความคิดดังกล่าวทำให้ขาดการสืบต่อภูมิปัญญาด้านสมุนไพรในชุมชน ดังนั้นในปัจจุบันนอกจากผู้อาวุโสในชุมชนแล้วก็ไม่ค่อยมีใครรู้เรื่องสมุนไพรเท่าไร บางคนก็รู้ก็เพราะตามผู้อาวุโสเข้าไปในป่าซึ่งสภาพป่าที่ถูกทำลายลงไปมากในปัจจุบันก็ทำให้ค้นยาสมุนไพรหายากขึ้นเรื่อยๆ คนไม่ค่อยเข้าป่าเหมือนเดิม ใช้เวลาไปกับการทำมาหากินมากกว่า หลายคนอาจรู้

ว่าเป็นสมุนไพร แต่ไม่รู้วิธีการใช้เพราะขาดการศึกษาวิธีใช้จากผู้อาวุโสโดยเฉพาะเยาวชนรุ่นหลัง ในชุมชนหันไปใช้บริการจากอนามันมากกว่า

นอกจากนี้การเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรจากไร่หมุนเวียนมาเป็นการเกษตรแบบหยดน้ำอยู่กับที่ทำให้พื้นที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดถูกใช้งานอย่างหนักเพื่อเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ระยะการพักฟื้นดินน้อย ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง มีผลต่อการสูญหายของพืชสมุนไพร หลายชนิดที่ชาวบ้านบอกว่ามักพบบริเวณไร่นา สวน โดยเฉพาะไร่หมุนเวียน ซึ่งถือเป็นแหล่งสะสมอาหารและยารักษาโรคของคนในชุมชนมาแต่ดั้งเดิม ดังที่ ยศ (2539) กล่าวว่า ระบบเกษตรกรรมคือระบบนิเวศที่ถูกออกแบบและสร้างขึ้นเพื่อสนองตอบความต้องการด้านอาหารและการยังชีพของมนุษย์ เราไม่อาจมองข้ามระบบเกษตรกรรมแบบแยกส่วนไปจากชีวิตได้ แต่เมื่อความต้องการของมนุษย์และความยั่งยืนของระบบนิเวศถูกมองข้ามไปในการสร้างระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ระบบดังกล่าวจึงลงเอยด้วยความล้มเหลว ชาวนาชาวไร่ซึ่งเคยมีชีวิตเรียบง่ายมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ต้องเผชิญหน้ากับต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น ราคาผลผลิตตกต่ำ ภาวะหนี้สิน การสูญเสียที่ดินทำกินและกลายมาเป็นแรงงานรับจ้าง การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และการปลูกพืชเดี่ยว นานนับสิบปี ทำให้ดินเริ่มแข็งกระด้าง ขาดความอุดมสมบูรณ์ ปุ๋ยและสารเคมีทำให้แหล่งน้ำเน่าเสีย ป่าที่หดหายไปทำให้ความชุ่มชื้นและปริมาณน้ำลดน้อยลง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลและเริ่มขาดแคลน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ค่านิยม การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตที่ได้รับจากการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานภายนอกหลายๆ ด้าน หากพิจารณาอย่างเป็นองค์รวม พบว่า มีผลกระทบต่อ การลดการพึ่งพาการใช้สมุนไพรของคนในชุมชนโดยตรง ทั้งนี้เพราะรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ ทำให้โครงสร้างดินถูกทำลาย การปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือใช้งานพื้นที่ดินโดยให้เวลากับการพักฟื้นดินน้อยซึ่งขัดต่อวัฒนธรรมของคนป่าเกาะนุญที่บอกว่า “หยุดทำนาหน่ำร้อน ให้ดินพักก่อน” ดังที่ คุณสุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์ (นักวิจัยอิสระ และนักร้องชนเผ่าป่าเกาะนุญ; ที่ปรึกษาโครงการวิจัย) อธิบายว่า “คนปวแก่อนุญเฝ้ามองว่าทุกอย่างในโลกนี้มันเป็นสิ่งมีชีวิต อย่างทำนาเมื่อก่อนหน่ำร้อนเราให้ดินมันพักก่อนเพราะหน้าฝนเราจะทำนาปีสักครั้งหนึ่ง” (จากเวทีรายงานความก้าวหน้างานวิจัยเครือข่ายสถาบันการศึกษา สกว. ภาค ครั้งที่ 11) ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของบรรพชนป่าเกาะนุญในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่โดยเป็นการทำให้พื้นดินมีโอกาสดักน้ำและสะสมอินทรีย์วัตถุอันเป็นประโยชน์ต่อพืชพันธุ์ เมื่อวัฒนธรรมใหม่เข้ามา ความเชื่อดังกล่าวไม่สามารถปฏิบัติให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ ด้วยการมีพื้นที่ที่จำกัด เกิดการใช้ประโยชน์จากที่ดินมากเกินไป จึงทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง ตลอดจนการเลิกทำไร่หมุนเวียนเพราะถูกจำกัดพื้นที่เพาะปลูกทำให้ความหลากหลายของพันธุ์พืชสูญหาย

ส่งผลกระทบต่อการทำลายพืชพันธุ์สมุนไพรที่เคยมีอย่างหลากหลายตามไร่ นา สวน โดยเฉพาะไร่ หมุนเวียนอันเป็นแหล่งรวมความหลากหลายของพันธุ์พืช เมื่อพันธุ์สมุนไพรต่างๆ ในชุมชนลด จำนวนลง จึงไม่น่าแปลกเลยที่คนรุ่นหลังในชุมชนจะไม่รู้จัก และลดการพึ่งพาการใช้สมุนไพรลง ในที่สุด ดังที่ Vandana Shiva (1993) กล่าวในหนังสือ Ecofeminism แปลโดย วิฑูรย์ (2540) อธิบายว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำลายรากฐานของระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านที่มีความหลากหลาย ทางชีวภาพที่เป็นแกนกลางของทั้งระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพาไร่ นา สวน ไร่ นา และระบบการเลี้ยงสัตว์ที่มีความหลากหลาย และมีการใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง

(3) การศึกษาวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรของชุมชน

วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรของบ้านแม่แฮน้อยมาจากการนำวิธีการ วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดของ อุทัย (2539) และ อารวม (2545) (ดูรายละเอียด ในบทที่3) เข้าไปประยุกต์ใช้โดยเริ่มมาจากการมองเห็นปัญหาร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่งที่เกรงว่า ความรู้ในเรื่องดังกล่าวใกล้สูญหายไปจากชุมชน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากบทบาทของผู้วิจัยในฐานะ เป็นผู้ตั้งคำถามและกระตุ้นให้คนในชุมชนกลุ่มนี้ตระหนักถึงความสำคัญในการเร่งฟื้นฟูองค์ความรู้ ดังกล่าว โดยการใช้เหตุการณ์เฉพาะหน้ามาเป็นตัวกระตุ้น เช่น กรณีการสูญเสียดูอาสุโศกานหนึ่ง ซึ่งมีความรู้ในเรื่องสมุนไพรของชุมชน ประกอบกับความเป็นคนนอกชุมชนของผู้วิจัยที่กลับหันมา สนใจภูมิปัญญาของชุมชน ทำให้คนในชุมชนกลุ่มนี้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญา สมุนไพรมากขึ้น จึงได้เกิดการรวมกลุ่มกันขึ้นมาศึกษาและฟื้นฟูสมุนไพรในชุมชนจนกลายเป็น การสร้างกลุ่มสมุนไพรขึ้นในชุมชน นับแต่นั้นมาจึงได้เกิดเป็นความร่วมมือกันระหว่างผู้วิจัยกับ กลุ่มสมุนไพรในชุมชนตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ และร่วมสรุปทบทวนปัญหาที่เกิดขึ้นจากการ ทำงานเพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้ดังกล่าวผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยได้ดึงคนในชุมชนเข้ามามี ส่วนร่วมมากขึ้นเรื่อยๆ จากคนกลุ่มเล็กๆ ได้แก่ ชาวชนแกนนำ คณะกรรมการหมู่บ้าน พ่อบ้าน แม่บ้าน กระทั่งเด็กรุ่นเล็กในชุมชน นอกจากนี้ยังขยายไปถึงผู้สนใจที่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียง ตลอดจน หน่วยงานต่างๆ ในละแวกชุมชน เช่น ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ และสถานีอนามัยบ้าน แม่แฮเหนือ เป็นต้น

จากการศึกษาวิจัย พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟู องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชนบ้านแม่แฮน้อย นับตั้งแต่การรวมกลุ่มของผู้สนใจในเรื่อง เดียวกัน ทำให้เกิดความร่วมมือในการสร้างสรรค์ความคิด อันจะนำไปสู่การสร้างกิจกรรมการ เรียนรู้เรื่องสมุนไพรในชุมชน กลุ่มคนดังกล่าวเริ่มจากกลุ่มเล็กๆ เพียงไม่กี่คนในชุมชน แต่ต้องมี ฐานคิดและความสนใจที่จะเรียนรู้ในเรื่องเดียวกัน มองเห็นปัญหาร่วมกัน มีวัตถุประสงค์และ

เป้าหมายหลักร่วมกัน คือ ความต้องการในการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชุมชน ถึงแม้ในตอนแรกอาจล้มลุกคลุกคลาน หรือเดินหลงทางอยู่บ้าง ดังเช่น การสนใจเฉพาะการเก็บสมุนไพรมาปลูก หรือการเรียนรู้เฉพาะชื่อและสรรพคุณสมุนไพร โดยขาดการเรียนรู้วิธีการใช้ประโยชน์ หรือศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องดังกล่าวอย่างจริงจังทั้งๆ ที่ผู้วิจัยเคยแนะนำแล้วก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าชุมชนได้เริ่มต้นก้าวเดินเรียนรู้ด้วยตัวเองอย่างแท้จริง

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าประสบการณ์จากการเรียนรู้อย่างขาดการวางแผนที่รอบคอบในตอนแรกแทนที่จะเป็นผลเสียดลบส่งผลดีต่อชุมชน ในแง่ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดการวางแผนที่ละเอียดขึ้นในภายหลัง ดังที่งานวิจัยหลายเรื่องใช้คำว่า “เรียนรู้จากความผิดพลาด” ดังกรณีของการเดินป่าครั้งแรกที่ไม่ได้เตรียมชุดหลุมแปลงตัวอย่างเอา ไว้ก่อน เมื่อเก็บสมุนไพรมาจากป่า ทำให้เกิดความล่าช้าในการปลูกสมุนไพร ดังนั้นในครั้งต่อไปที่เดินป่า คนในชุมชนจึงช่วยกันเตรียมหลุมปลูกไว้ก่อน หรือกรณีการล้อมรั้วแปลงสมุนไพรหลังเกิดปัญหาสัตว์เลื้อย เช่น วัว ควาย เข้าไปรบกวนพืชสมุนไพรที่ทำการปลูกไว้ กระทั่งการขุดบ่อน้ำให้เด็กในชุมชนตักน้ำไปรดแปลงสมุนไพรได้ง่ายขึ้นหลังจากการสะท้อนของเด็กในเวทีสรุปบทเรียนชุมชนที่ผ่านมามีบ่อน้ำอยู่ไกลจากแปลงเกินไป อีกทั้งกิจกรรมต่างๆ ที่ได้เรียนรู้ร่วมกันก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าบางครั้งการบอกกล่าว หรือคำเตือนต่างๆ จากผู้ที่มีประสบการณ์ หรือมองเห็นปัญหามาก่อนก็ไม่สามารถนำมาใช้กับคนในชุมชนได้ ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การป้องกันปัญหาบางครั้งอาจไม่เกิดประโยชน์เท่ากับการปล่อยให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ และพบเจอกับปัญหาด้วยตัวเอง จึงจะนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหายอย่างแท้จริง ทั้งนี้หากจะให้เกิดผลดีต้องมีการกระตุ้น ดังคำถามและทบทวนปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันภายในชุมชน ดังกรณีกิจกรรมการสรุปบทเรียนหรือเวทีทบทวนความรู้เรื่องสมุนไพรที่คนในชุมชนพบว่าการเรียนรู้เพียงแค่ชื่อและสรรพคุณสมุนไพรไม่เพียงพอต่อการนำสมุนไพรไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง จึงได้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาต่างๆ เพิ่มขึ้นในครั้งต่อไป เช่น การเรียนรู้คาถาที่ใช้รักษาโรคร่วมกับสมุนไพร การเรียนรู้วิธีการเก็บสมุนไพร เป็นต้น

นอกจากผู้วิจัยจะพบวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรผ่านเครื่องมือการวิจัยที่เรียกว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม” แล้ว ยังพบอีกว่าการฟื้นฟูหรือสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวของคนในชุมชนส่วนใหญ่เรียนรู้ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การเดินศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านที่แม่บ้านแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรรักษาโรคเดียวกัน แต่ใช้ตัวคนละชนิดกัน ทำให้พบว่าแม้จะเป็นคนในชุมชนเดียวกันแต่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรไม่เหมือนกัน หรือการเดินป่าเพื่อเก็บสมุนไพรมาปลูกในแปลงตัวอย่างของหมู่บ้านทำให้คนในชุมชนหลายคนได้เห็นและรู้วิธีเก็บสมุนไพรจากต้นสมุนไพรที่เคยเห็นเฉพาะส่วนที่นำมาปรุงยา ซึ่งเยาวชนหลายคน

นำกลับมายาขายพันธุ์ที่หมู่บ้าน และการไปศึกษาดูงานที่บ้านอื่นทำให้ทราบว่าสมุนไพรแต่ละพื้นที่มีความหลากหลาย บางชนิดชื่อเหมือนกันแต่ลักษณะต้นไม่เหมือนกัน หรือเป็นต้นเดียวกันแต่ใช้ประโยชน์ต่างกัน นอกจากนี้การเรียนรู้สมุนไพรจากการวาดภาพที่เด็กในชุมชน ไปสอบถามความรู้จากผู้ใหญ่ในชุมชนก็เป็นการกระตุ้นให้ผู้ใหญ่หันมาสนใจศึกษาและแลกเปลี่ยนความรู้กันมากขึ้น รวมถึงกิจกรรมการรดน้ำแปลงสมุนไพรก็ทำให้เด็กในชุมชนซึมซับความรู้จากป้ายที่ติดบอกสรรพคุณไปโดยไม่รู้ตัว เป็นต้น

ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันจึงเป็นส่วนสำคัญในการฟื้นฟู และสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชุมชนบ้านแม่แฮน้อยได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ ไม่ว่าจะกิจกรรมที่ถูกกำหนดเป็นแผนขึ้นจะเป็นไปตามแผนหรือไม่ก็ตาม สิ่งสำคัญคือ การทบทวนและสรุปบทเรียนหลังการทำกิจกรรมร่วมกันทุกครั้ง เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ถึงผลดี ผลเสีย หรือปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นร่วมกันก็จะทำให้เกิดกิจกรรมใหม่ในการเรียนรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรในชุมชนได้ต่อไป เนื่องจากการทำกิจกรรมร่วมกันดังกล่าวจะก่อให้เกิดการซึมซับความรู้ในเรื่องสมุนไพรขึ้นในคนทุกกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรม ถึงแม้ในตอนแรกอาจมีบางกลุ่มที่ได้ความรู้มากเพราะมีบทบาทในการเรียนรู้โดยตรง เช่น กลุ่มพ่อบ้านที่ไปเดินป่า ในขณะที่บางกลุ่มที่ไม่ได้มีบทบาทโดยตรงในการทำกิจกรรมเช่น กลุ่มแม่บ้านที่คอยเป็นผู้ดูแลเรื่องเสบียงอาหารหรือความสะดวกสบายของคนในชุมชนระหว่างทำกิจกรรมทุกครั้งอาจได้เรียนรู้้น้อยกว่าพ่อบ้าน แต่ก็ถือว่าการกระตุ้นหรือจุดประกายแห่งการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมแม่บ้าน กระทั่งในตอนหลังแม่บ้านได้เข้ามามีบทบาทในการทำแปลงสมุนไพร หรือเป็นตัวแทนไปศึกษาดูงานเรื่องสมุนไพร รวมถึงเด็กในชุมชนเองก็ขึ้นมามีบทบาทในการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรมากขึ้น จากการสังเกตยังพบอีกว่า เด็กในชุมชนเป็นตัวเชื่อมประสานการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกลุ่มต่างๆ ได้ดี เช่น การสะท้อนของเด็กให้ผู้ใหญ่ปรับปรุงแปลงสมุนไพรเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ถือเป็นการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ในการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานของคนในชุมชนให้กับเด็กๆ ที่เป็นลูกของตน หรือการสอบถามความรู้เรื่องสมุนไพรจากผู้อาวุโส และผู้ปกครองเพื่อนำมาวาดภาพสมุนไพร ส่วนแกนนำเยาวชนเป็นผู้คอยเชื่อมประสานระหว่างกลุ่มเยาวชนต่างหมู่บ้านให้เข้ามาเรียนรู้เรื่องสมุนไพร เช่น ชวนไปเดินป่า ชวนมาทำแปลง หรือชวนไปศึกษาดูงาน ซึ่งในภายหลังเกิดการนำความรู้เรื่องสมุนไพรมาแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น เป็นต้น

ข้อค้นพบสำคัญของการทำกิจกรรมร่วมกัน พบว่า เป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของการเกื้อกูล พึ่งพาอาศัยกัน ทั้งนี้เพราะการจะทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งขึ้นมาต้องมีการเตรียมการ เช่น การเตรียมตัวไปศึกษาดูงาน หรือการเตรียมแปลงปลูกสมุนไพร ต้องอาศัยพึ่งพากัน ตลอดจนการสรุปบทเรียนหลังทำกิจกรรมทำให้เกิดการรื้อฟื้นวัฒนธรรมในการแลกเปลี่ยนปัญหาของชุมชน

ร่วมกันดั่งที่ทีมวิจัยหลายคนสะท้อนให้ผู้วิจัยฟังว่า “ที่ผ่านมามีคนต่างคนต่างอยู่ ไม่ค่อยได้มาแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน พอมีการทำกิจกรรมร่วมกันซึ่งต้องวางแผนทำงานร่วมกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันมากขึ้น รู้สึกว่ามีเพื่อนมากกว่าเดิม นอกจากนี้การไปศึกษาดูงานที่อื่นยังทำให้ได้มองในมุมที่ไม่เคยมองอีกด้วย รู้สึกว่าคุ้มค่ามากในการทำวิจัย” อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการที่ใช้ในการทำกิจกรรมเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน หากคนที่เข้ามาทำกิจกรรมรู้สึกว่ามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น ไม่ว่าจะเป็นการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ หรือร่วมสรุปบทเรียนวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของปัญหานั้นก็จะเกิดขึ้นอันจะนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ในที่สุด

ดังนั้น การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเข้ามาวางแผนในการเรียนรู้กิจกรรมเรื่องสมุนไพรที่บ้านแม่แฮน้อยจึงถือเป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดการร่วมมือกันหาแนวทางในการฟื้นฟูองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชนได้เท่านั้น การเรียนรู้ระหว่างทางที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนยังนำไปสู่หนทางในการหาทางเลือกให้กับชุมชนหากมีปัญหากเกิดขึ้น ที่สำคัญเหนือสิ่งใด คือ เป็นการเรียนรู้การนำปัญญาเข้ามาใช้ในการตัดสินใจต่อปัญหาใดๆ ก็ตามทีอาจเกิดขึ้นที่บ้านแม่แฮน้อยได้ในอนาคต โดยเฉพาะเป็นการเตรียมพร้อมตั้งรับต่อสิ่งแปลกใหม่ที่กำลังหลั่งไหลเข้ามาในชุมชนเรื่อยๆ อย่างรู้เท่าทัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวอาศัยระยะเวลาในการดำเนินงานเป็นตัวช่วยผลักดันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ในการตัดสินใจทำกิจกรรมต่างๆ ดั่งที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนฝึกแก้ปัญหา คนที่เข้ามาร่วมงานด้วยกันได้ผ่านปัญหาเผชิญอุปสรรคมาด้วยกัน ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว สมหวังหรือผิดหวังร่วมกัน กระทั่งก่อให้เกิดการสานสายใยของความเป็นพี่น้องให้พื้นที่กลับคืนมาอีกครั้ง

นอกจากนี้กลุ่มแกนนำชุมชนที่เป็นตัวหลักในการติดต่อประสานงานระหว่างการทำกิจกรรมร่วมกันยังได้พัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มขึ้นมาอย่างไม่รู้ตัว มีความเข้าใจและเห็นใจกันมากขึ้นจากปัญหาที่เผชิญร่วมกัน มีการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยกันต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นไม่เพียงแต่ภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพรจะได้รับการรื้อฟื้นขึ้นเท่านั้น การทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทำให้คนในชุมชนบ้านแม่แฮน้อยสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ตลอดจนนำชุมชนไปในทิศทางที่มั่นคงและมีจุดยืนที่เข้มแข็งได้ในที่สุด

5.3 ปัญหาและอุปสรรคจากการทำวิจัยที่ผ่านมา

1. ผู้วิจัยมีความรู้และประสบการณ์น้อยส่งผลให้วิตกกังวลเมื่อเกิดเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่ไม่คาดคิดขึ้นในระหว่างการทำงาน เช่น งานที่วางแผนไว้ไม่เป็นไปตามแผน หรือเกิดปัญหาใหม่ๆ ขึ้นที่ไม่ได้ตั้งตัวมาก่อน ประสบการณ์ในการวิเคราะห์สถานการณ์ยังมีน้อย ซึ่งส่วนใหญ่ปัญหาต่างๆ จะเกิดขึ้นในช่วงแรกของการเข้าไปทำงานวิจัย เช่น ความเข้าใจไม่ตรงกันระหว่างผู้วิจัยกับทีมวิจัยชาวบ้าน ทั้งในเรื่องของการทำงานร่วมกัน และลักษณะนิสัยส่วนตัวที่ส่งผลกระทบต่อการทำงาน ซึ่งหลายครั้งทำให้แผนกิจกรรมเปลี่ยนแปลง เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยควรแก้ไขด้วยการหาความรู้และประสบการณ์เพิ่มเติมอย่างสม่ำเสมอ แลกเปลี่ยนพูดคุยกับผู้มีประสบการณ์ ที่สำคัญที่สุดคือ การตั้งสติและลดความวิตกกังวลในการทำงานมาเป็นการวิเคราะห์ มองความเปลี่ยนแปลงและพยายามทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำงานแทน

2. ชุมชนถูกกระทำจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปมากจึงส่งผลกระทบต่อความเข้าใจในงานวิจัยที่เข้าไปในชุมชน ประกอบกับการเป็นชุมชนที่ไม่ได้จัดตั้ง หรือไม่มีผู้นำที่เป็นทางการ ทำให้ผู้วิจัยภายนอกเข้าไปต่อกับคนในชุมชนได้ยาก การขับเคลื่อนงานวิจัยจึงเกิดช้า

3. เวลาและโอกาสที่ไม่ตรงกันของผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนส่งผลให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน ซึ่งอาจทำให้เป้าหมายหลักเปลี่ยนไป ดังนั้นจึงควรหาจุดกึ่งกลางในการทำงานร่วมกันให้เป็นที่พอใจทั้งสองฝ่าย พยายามพูดคุยให้ทีมวิจัยในชุมชนเข้าใจลักษณะของงานวิจัยและเป้าหมายในการทำงานร่วมกันให้ชัดเจนมากขึ้น ประกอบกับจัดหาวิธีทำงานกับคนในชุมชนในรูปแบบอื่นๆ เพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นให้สนใจ เช่น การใช้เงื่อนไขของคนนอกให้มาช่วยตั้งคำถามสรุปบทเรียน คู่มือชีวิต

5.4 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

5.4.1 ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

จากการมีโอกาสได้เรียนรู้และทำวิจัยที่บ้านแม่แฮน้อย ผู้วิจัยพบว่า ยังมีงานอีกหลายอย่างที่สามารรถต่อยอดหรือพัฒนาแนวทางในการทำงานวิจัยที่นั่นได้อีก ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิจัยหรือนักศึกษาที่ไม่มีประสบการณ์ทำงานชุมชน แต่มีความสนใจอยากเรียนรู้หรือทำงานร่วมกับชาวบ้าน โดยเฉพาะสามารถนำมาทำเป็นวิทยานิพนธ์ได้ด้วย ทั้งนี้เพราะในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาสองปี ที่ผู้วิจัยร่วมงานกับคนในชุมชนบ้านแม่แฮน้อย ทำให้คนในชุมชนมีความเข้าใจและเห็นถึงประโยชน์ของงานวิจัยต่อหมู่บ้านมากขึ้นกว่าเดิมที่เคยมองงานวิจัยในแง่ลบ ปัจจุบันคนในชุมชนมี

ทัศนคติที่ดีขึ้นต่องานวิจัย ที่สำคัญพร้อมที่จะเรียนรู้และเปิดใจกับสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะยังมีความต้องการการส่งเสริมทางความรู้ด้านวิชาการอยู่พอสมควร

ดังนั้น นักศึกษาหรือนักวิจัยอาจเป็นตัวแทนในการนำความรู้ทางวิชาการเข้าไปส่งเสริมให้ชาวบ้านที่นั่นใช้ในการต่อยอดหรือพัฒนางานวิจัยเรื่องสมุนไพร ได้มากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องการจัดระบบข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยของชาวบ้านให้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลด้านความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นของหน่วยงานต่างๆ ได้ต่อไป นอกจากนี้ นักศึกษาหรือนักวิจัยยังอาจเป็นตัวแทนในการรวบรวมความรู้ที่ได้จากการศึกษาของชาวบ้านมาให้หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องพัฒนาให้เป็นงานเชิงวิชาการได้ในอนาคต เช่น นำความรู้ในการใช้สมุนไพรมาศึกษาสารที่มีอยู่ในพรรณพืชเพื่อพัฒนางานด้านวิทยาศาสตร์ หรือร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่ศึกษาความเหมาะสมในการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นเพื่อพัฒนางานด้านการเกษตรให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นในอนาคต เป็นต้น และในฐานะที่ผู้วิจัยมีประสบการณ์ทำงานวิจัยบ้านแม่แฮ้น้อยมาก่อน จึงใคร่ขอเสนอแนะแนวคิดในการต่อยอดหรือพัฒนางานวิจัยที่บ้านแม่แฮ้น้อยสำหรับผู้สนใจไว้บางประการ ดังนี้

1. ร่วมกับชาวบ้านจัดทำเอกสารหรือหนังสือแสดงหลักฐานองค์ความรู้และข้อมูลของชุมชนที่ได้จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นระบบ เช่น ทำเนียบนักปราชญ์หรือผู้รู้ของชุมชน หนังสือรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ ของชุมชน สมุดภาพสมุนไพร เป็นต้น ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อคนในชุมชนรุ่นหลังได้ศึกษาความรู้จากลายลักษณ์อักษรเหล่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นในการพัฒนาหรือทำงานร่วมกับชุมชน กล่าวคือ มีข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงแหล่งความรู้ที่นำมาใช้พัฒนางานด้านต่างๆ เช่น สถานีอนามัยอาจนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้พัฒนางานด้านการส่งเสริมสุขภาพ และสมุนไพร ตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุขได้ โรงเรียนอาจนำมาใช้คัดเลือกวิทยากรท้องถิ่นมาสอนเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาตามนโยบายหลักสูตรท้องถิ่น ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ้อาจนำมาใช้ในการส่งเสริมเรื่องอาชีพ และการเกษตร หน่วยงานป่าไม้อาจนำมาใช้ในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์สมุนไพรในป่าร่วมกับชาวบ้าน เป็นต้น

2. ศึกษาองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของคนแต่ละกลุ่มในชุมชน เพราะจากประสบการณ์ทำงานที่ผ่านมาผู้วิจัยพบว่า ส่วนใหญ่กลุ่มพ่อบ้านหรือผู้อาวุโสชายจะมีความรู้ในเรื่องสมุนไพร บำรุงกำลัง หรือใช้เป็นยาคองเกล้า ในขณะที่แม่บ้านหรือผู้อาวุโสหญิง มีความรู้ในเรื่องสมุนไพรรักษาอาการลมผัดเคื้อน หรือสมุนไพรรักษาโรคเด็กเป็นพิเศษ นอกจากนี้พบว่า ผู้อาวุโสส่วนใหญ่จะมีความรู้ในเรื่องคาถาที่แตกต่างกัน ชาวชนชายบางคนใช้สมุนไพรเป็นแต่ไม่เคยเห็นต้นสมุนไพรเพราะได้ส่วนของสมุนไพรที่นำมาปรุงยาจากผู้อาวุโสในชุมชน เป็นต้น อีกประการหนึ่งที่

นำศึกษาคือ การศึกษาองค์ความรู้ด้านพืชพรรณจากพืชหญิงในชุมชน เพราะเป็นผู้ที่ใช้ทรัพยากรชีวภาพมากกว่าเพศชาย ทั้งในเรื่องพืชพรรณที่นำมาใช้เป็นอาหาร พืชพรรณที่นำมาใช้เลี้ยงสัตว์ พืชพรรณที่นำมาใช้เป็นเครื่องประดับ ทอผ้า และรักษาโรค ซึ่งพืชพรรณบางอย่างเป็นสมุนไพรที่คนในชุมชนใช้เป็นประจำ แต่ยังไม่ได้ถูกรวบรวมไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะพืชผักบางอย่างเป็นคู่เดียวกับที่ศึกษาในโครงการวิจัยฯ ที่ผ่านมา แต่บันทึกรายละเอียดเฉพาะในเรื่องสรรพคุณที่ใช้รักษาโรค ไม่ได้บอกถึงประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

3. การศึกษาในเรื่องสมุนไพรเฉพาะประจำท้องถิ่น ควรใช้ภาษาท้องถิ่นเข้ามาช่วยในการรวบรวมข้อมูลขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรถ้าเป็นไปได้ เพราะจะทำให้องค์ความรู้ที่รวบรวมได้นั้นมีความถูกต้องชัดเจนที่สุด อย่างน้อยก็เป็นการยอมรับในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการสืบสานภูมิปัญญาต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง ดังกรณีของชื่อสมุนไพรที่ผู้วิจัย พบว่า บางคำไม่สามารถสะกดได้ด้วยภาษากลาง การใช้ภาษากลางเขียนชื่อสมุนไพรที่เรียกเป็นภาษาปากแอะญอนั้น ทำให้อ่านผิดเพี้ยนไปมาก ดังนั้น การฟื้นฟูองค์ความรู้ภูมิปัญญาใดๆ จึงควรฟื้นฟูภาษาประจำถิ่นด้วยหากเป็นไปได้ หรือถ้าเป็นไปได้ก็ควรให้ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาศาสตร์ หรือชาวปากแอะญอในชุมชนเป็นผู้เทียบเสียง ซึ่งการใช้ภาษาที่ถูกต้องหรือใกล้เคียงที่สุดถือเป็นการให้เกียรติแก่ชุมชน ทำให้ชุมชนยอมรับและภาคภูมิใจ อีกทั้งในกรณีเรื่องสมุนไพรหากมีการบันทึกความรู้ดังกล่าวไว้เป็นภาษาถิ่นได้อาจเป็นการช่วยป้องกันคนต่างถิ่นที่จะเข้ามาลักลอบนำภูมิปัญญาดังกล่าวไปใช้เป็นประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่บอกกล่าวแก่เจ้าของภูมิปัญญาได้

นอกจากนี้หากมีการนำความรู้ที่มาสอนหรือถ่ายทอดกันในชุมชน กระทั่งอาจพัฒนาไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เป็นตำราในโรงเรียน ก็จะเป็นการช่วยให้คนในชุมชนได้รู้พื้นและช่วยกันรักษาวัฒนธรรมทางภาษาที่ใกล้สูญหายไปกลับคืนมาด้วย ตรงกับหลักที่ว่า การอนุรักษ์สิ่งใดจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งนั้น ในเมื่อโรงเรียนกำหนดให้เด็กเรียนเรื่องสมุนไพรของชุมชนที่ถูกเขียนเป็นภาษาปากแอะญอ จึงทำให้เด็กต้องศึกษาภาษาปากแอะญอตามไปด้วย ต่อไปอาจมีวิชาภาษาปากแอะญอบรรจุในโรงเรียน บทกวี คำทา สุภาษิตคำสอนที่เป็นภาษาปากแอะญอต่างๆ ก็อาจถูกรื้อฟื้นกลับมาในกระบวนการของการเรียนการสอน ทำให้เด็กเห็นคุณค่าถึงวัฒนธรรมประเพณีที่บรรพบุรุษสั่งสอนอบรมผ่านภาษาเหล่านั้น เด็กรุ่นใหม่ในชุมชนก็จะไม่ห่างไกลจากชุมชนเหมือนที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การนำภาษาท้องถิ่นเข้ามาเป็นตัวช่วยรวบรวมองค์ความรู้ อาจทำให้หลายสิ่งหลายอย่างในชุมชนที่เคยสูญหายไปกลับคืนมาได้

4. หาแนวทางเชื่อมโยงองค์กรต่างๆ ในชุมชนให้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน โดยเริ่มจากองค์กรหรือหน่วยงานที่พร้อมที่สุดก่อน ซึ่งในปัจจุบัน (พ.ศ. 2547) ได้แก่ สถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือ ซึ่งกำลังมีงบประมาณจากกระทรวงสาธารณสุขให้อนามัยส่งเสริมการใช้สมุนไพรในชุมชน

นอกจากนี้ยังมีอาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่แฮเหนือ ซึ่งมีพระธรรมจาริกที่สนใจเรื่องสมุนไพร และท่านเพิ่งจะย้ายมาจากหมู่บ้านใกล้เคียง ก่อนนั้นท่านก็ปลูกสมุนไพรไว้ที่อาศรมในหมู่บ้านเดิม ดังนั้น หากจะต่อยอดและพัฒนางานด้านสมุนไพรในชุมชนจึงควรเริ่มต้นด้วยการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันระหว่าง ทีมวิจัยบ้านแม่แฮน้อย แคนนำเยาวชนบ้านแม่แฮเหนือที่เคยมาเรียนรู้งานวิจัยร่วมกับบ้านแม่แฮน้อย เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือ และพระธรรมจาริกประจำอาศรมบ้านแม่แฮเหนือ ให้ทราบว่าแต่ละฝ่ายมีเป้าหมายในการพัฒนาเรื่องสมุนไพรอย่างไร? และจะช่วยกันอย่างไร? จึงจะได้แนวทางในการทำงานร่วมกันเพื่อส่งเสริมและขยายเครือข่ายการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรในชุมชนได้ต่อไป ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้เคยให้คำแนะนำไปกับทีมวิจัยบ้านแม่แฮน้อยที่มาปรึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนางานด้านสมุนไพรต่อในช่วงใกล้หมดงบโครงการวิจัยฯ ไปแล้วบางส่วน โดยได้เสนอให้ทีมวิจัยบ้านแม่แฮน้อย และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือพยายามขยายเครือข่ายและเชื่อมโยงกันทั้งระดับชุมชน และหน่วยงาน องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภูมิ 9: แนวทางพัฒนาหรือต่อยอดงานวิจัยเรื่องชุมชนไฟรที่บ้านแม่แสน้อย

5.4.1 ข้อเสนอแนะจากวิธีวิทยาวิจัย

การนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมเข้าไปศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยพบความรู้หลายอย่างและมีข้อเสนอแนะจากวิธีการที่ใช้ดังต่อไปนี้

1. การทำวิจัยกับชุมชนที่ยังไม่เคยมีงานวิจัยลักษณะนี้เข้าไป นักวิจัยที่ไม่ใช่คนในชุมชนควรเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือมีประสบการณ์ทำงานแบบนี้มาก่อนจึงจะใช้เวลาทำความเข้าใจกับชุมชนไม่นานเกินไป การทำงานจึงจะได้ผล ทั้งนี้เพราะสามารถวิเคราะห์ชุมชนได้ดีกว่าคนที่ยังไม่มีประสบการณ์ โดยเฉพาะไม่มีฐานความรู้เรื่องชุมชนหรือสังคมมาก่อนเลย ซึ่งจะทำให้ใช้เวลานานในการมองความเชื่อมโยงจากสิ่งที่พบในชุมชน ดังเช่นที่ผู้วิจัยได้ประสบปัญหา ห้างฯ ที่ได้เรียนหรือสนใจเรื่องทางสังคมบ้าง ก็ยังต้องใช้เวลานานหรือต้องหาความรู้เพิ่มเติมจึงจะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่สังเกตพบ ผู้วิจัยจึงแก้ไขปัญหาโดยการบันทึกหรือสังเกตในทุกเรื่องที่พบเจอแล้วมาแสวงหาความรู้หรือคำตอบจากหนังสือหรือผู้รู้เอง โดยเฉพาะผู้ที่มีฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเชื่อมโยงเรื่องต่างๆ ได้ง่ายขึ้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะได้คำตอบมาก็พบว่าใช้เวลาในการทำความเข้าใจและหาความรู้ นานเกินไป และคิดว่าหากเป็นผู้รู้หรือมีประสบการณ์มากพอ น่าจะใช้เวลาไปกับการพัฒนางานวิจัยให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้มากกว่านี้ โดยเฉพาะในกรณีของการศึกษาเรื่องสมุนไพร หากมีทีมวิจัยที่มีความรู้หลายๆ ด้าน ทั้งทางวิทยาศาสตร์และสังคมเข้ามาทำงานร่วมกันจะช่วยพัฒนางานวิจัยด้านนี้ได้อย่างต่อเนื่อง เช่น ผู้ที่มีความรู้ด้านสังคมก็จะสามารถศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาสมุนไพรจากชุมชนมาให้ผู้ที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นผู้วิเคราะห์ ยิ่งถ้ามีคนที่รู้เรื่องพรรณพืชหรือสมุนไพรก็จะทำให้ได้ความรู้ที่หลากหลาย สามารถนำภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมาพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

2. การทำวิจัยลักษณะนี้ในชุมชนหากจะให้เกิดผลดี ควรให้องค์กรหรือหน่วยงานในท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ถึงแม้ว่าจะยังไม่ยอมรับในวิธีการ หรือไม่ได้มีบทบาทในฐานะทีมวิจัยในตอนแรก แต่ควรเชิญมาร่วมรับฟังการสรุปบทเรียนชุมชน หรือรายงานความก้าวหน้างานวิจัยในทุกครั้งถ้าเป็นไปได้ เพราะจะเป็นการช่วยประสานให้หน่วยงานหรือองค์กรดังกล่าวซึ่งทำงานกับชุมชนในพื้นที่อยู่แล้วได้รับรู้ รับฟัง และเข้าใจปัญหาของชาวบ้านมากขึ้น อันจะนำไปสู่โอกาสในการเข้าร่วมเรียนรู้หรือต่อยอดงานวิจัยร่วมกับชุมชนได้ในโอกาสต่อไปเมื่อผู้วิจัยออกมาจากชุมชนแล้ว

3. นักศึกษาที่ต้องทำวิทยานิพนธ์และเลือกทำวิจัยด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาเป็นเครื่องมือในการศึกษาและไม่มีฐานในการทำงานกับชุมชนมาก่อนไม่ควรเลือกทำงานกับชุมชนที่ยากเกินไป เช่น ไม่ได้จัดตั้ง ไม่มีผู้นำเป็นทางการ หรือชุมชนที่อยู่ภายใต้การดูแลของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง เพราะเมื่อเกิดปัญหาจะทำให้ท้อแท้ได้ง่าย โดยเฉพาะอาจหลงทางผิดเป้าหมายได้ ทั้งนี้งานวิทยานิพนธ์มีเจตนาเพียงให้นักศึกษาฝึกการทำวิจัย ดังนั้น ควรรู้ถึงศักยภาพและความสามารถตลอดจนข้อจำกัดของคน ใ้ตรงตรงให้รอบคอบก่อนเลือกทำวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และเมื่อสงสัยถึงวิธีการทำงาน มีปัญหา หรือข้อจำกัดใดๆ ควรทำการปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาในทันที

4. นักศึกษาที่กำลังอยู่ในช่วงทำวิทยานิพนธ์ และมีความสนใจอยากเรียนรู้หรือทำงานชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเข้ามาเป็นเครื่องมือในการทำวิจัย แต่ยังไม่มีความพร้อมในการทำงานกับชุมชนมาก่อนไม่ควรทำหน้าที่เป็นหัวหน้า โครงการวิจัยหรือเป็นตัวหลักในการทำวิจัย เพราะการไม่มีประสบการณ์ในเรื่องใดๆ ก็ตาม ถือว่าเป็นงานหนักที่ต้องเรียนรู้ มีความรับผิดชอบและอดทนพอสมควร ซึ่งหากไม่มีความอดทนพออาจทำให้ท้อแท้เอาได้ง่าย ที่สำคัญต้องระลึกและเตือนตัวเองอยู่เสมอถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นนักศึกษาที่เข้ามาทำวิจัยเพื่อนำความรู้ไปเขียนงานวิทยานิพนธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าการวิจัยนั้นต้องใช้เวลาศึกษาอยู่ในชุมชนเป็นเวลานานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนไป มิฉะนั้นอาจถูกวัฒนธรรมชุมชนหล่อหลอมให้กลายเป็นคนเฉื่อยชาหมดไฟต่อการทำวิทยานิพนธ์ได้ ทั้งนี้เพราะโดยธรรมชาติชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตที่ดำเนินไปตามครรลอง ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำมาหากิน นักศึกษาอาจต้องใช้ความสามารถในการเก็บข้อมูลต้องวางแผนพูดคุยให้ได้ข้อมูลอย่างละเอียด บางทีวัฒนธรรมการอธิบายของนักวิชาการกับชาวบ้านมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะความคิดของชาวบ้านนั้นไม่ซับซ้อน การอธิบายหรือตีความยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร ทำให้นักศึกษาต้องแสวงหาคำตอบด้วยวิธีการที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลมาอย่างถูกต้อง ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในการตั้งคำถามเพื่อให้ได้คำตอบมาพอสมควร

นอกจากนี้ ธรรมชาติของชาวบ้านมักจะเรียนรู้และแก้ปัญหาต่างๆ เมื่อเกิดปัญหานั้นๆ ขึ้นมาแล้วมากกว่าการเตรียมพร้อมเผชิญกับปัญหาที่ยังไม่เกิดขึ้น (วัวหายล้อมคอก) ซึ่งถือเป็นอุปสรรคต่อการเข้าไปส่งเสริมหรือพัฒนาสิ่งใหม่ๆ ให้กับชุมชน โดยเฉพาะด้านการให้ความรู้เป็นต้น นักศึกษาจึงอาจท้อแท้เอาได้ง่ายๆ เมื่อต้องทำวิจัยชุมชนไปพร้อมๆ กับงานวิทยานิพนธ์ซึ่งถือเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การทำวิทยานิพนธ์ล่าช้ากว่าปกติ ดังนั้นถ้าสนใจทำงานชุมชนจริงๆ ควรเข้าไปเรียนรู้แบบผู้มีส่วนร่วมที่ไม่ใช่ตัวหลัก เช่น เป็นผู้ช่วยนักวิจัย เป็นทีมวิจัย เป็นผู้ร่วมเรียนรู้หรือติดตามโครงการวิจัยก็พอ ไม่จำเป็นต้องเป็นตัววิจัยหลักหรือหัวหน้าโครงการวิจัย เพราะเป็นภาระที่หนักเกินไปสำหรับผู้ที่กำลังศึกษาและยังไม่มีความพร้อมในการทำงานชุมชนมาก่อน

5. นักศึกษาหรือนักวิจัยที่จะเข้าไปทำวิจัยในชุมชนใด ควรศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนให้ละเอียด โดยเฉพาะควรศึกษาว่าก่อนที่จะเราจะเข้าไปทำวิจัยในชุมชนแห่งนั้น เคยมีหน่วยงานหรือองค์กรใดเข้าไปศึกษาข้อมูลใดๆ ก่อนเราหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการเก็บข้อมูลซ้ำซ้อน และป้องกันผลกระทบจากการสะท้อนกลับของชาวบ้านที่ถูกกระทำจากการถูกสอบถามข้อมูลมากเกินไป และหากทางหน่วยงานวิจัย คณะ สาขา ที่เกี่ยวข้องหรือทางมหาวิทยาลัยมีการจัดระบบข้อมูลของพื้นที่ที่นักศึกษาหรือนักวิจัยเข้าไปทำวิจัยจะยิ่งดี ทั้งนี้เพื่อเป็นการสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้าและพัฒนาต่อยอดงานวิจัยให้เป็นรูปธรรมและเข้าถึงชุมชนมากขึ้น

The logo of Chiang Mai University is a circular emblem. In the center is a white elephant standing and facing left. Above the elephant's head is a traditional Thai oil lamp (diya) with a flame, emitting rays of light. The entire emblem is set against a light gray background. The text 'CHIANG MAI UNIVERSITY 1964' is written in a circular path around the central image. Thai script is also present around the top and sides of the emblem.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved